

СЛОВО В ХУДОЖНЬОМУ ТВОРІ

Галина Сюта

ТОЧНА ЦИТАТА У СУЧАСНОМУ ПОЕТИЧНОМУ ТЕКСТІ

Виформуване в теорії інтертекстуальності розуміння цитати як *будь-якої форми текстового перегуку* (Н. А. Фатеева, Н. А. Кузьміна, Т. О. Смирнова, К. А. Козицька), *репрезентанта культурних смислів різного ступеня узагальнення/конкретизації* (Ю. М. Лотман, О. О. Селіванова) не тільки значно розширює усталене трактування цього терміна, але й актуалізує потребу вироблення новітніх практичних методик аналізу цитат, зокрема і їхньої класифікації. Адже у мові української поезії ХХ ст. цитати різноманітні і за способом та ступенем актуалізації, і за функціонально-текстотвірним навантаженням, не однакові також із погляду збереження / трансформованості первинної лексико-семантичної структури. Власне, кожен із згаданих параметрів може слугувати критерієм для типологізації, систематизації цитат, які створюють інтертекстуальне поле національної поетичної мови.

За критерієм збереження / трансформованості первинної лексико-семантичної структури цитати поділяємо їх на *точні* й *трансформовані*. Точні цитати функціонують у двох основних форматах:

а) *графічно виділені* (інтегровані в метатекст із виділенням лапками);

б) *графічно не виділені* (вживаються як частина авторського висловлення без графічних маркерів цитатності, зокрема без виділення лапками).

Графічне виділення точної маркованої цитати проводить чітку межу між «своїм» і «чужим» словом, оскільки забезпечує збереження ідентифікаційних ознак цитати і її миттєву впізнаваність уже на рівні візуального сприйняття: *Вийшов він на Савур-могилу,/ Думає, хоч куряву за братами побачить./ А їх уже й сліду нема!./ Ліг він на Савур-могилі — / «І на очі не гляне./ І на ноги не встане./ І головка на плач знемагала»* (Л. Костенко); *Стояла черга, київська, двомовна./ Ніхто не ліз до неї з плєбісцитом./ Стояли за останнім дефіцитом./ за тим однісіньким/ «незлим і тихим словом»,/ якого світ пройдеши не знайдеш* (І. Жиленко); *Сузір'я іскрясті візерунки./ Сяє «перша залізна ніч» —/ О ієрогліфи вічності! Відлунки/ Світів, космосів, тисячоріч* (Є. Маланюк); *До фабрики, як вітер, я/ Біжу в нічному тумані!/ А небо, місяць і зоря,/ Мов прапор мусульманів./ Видніє камінь сірих брам/ Під іскрами трамваю./ «Псалом залізу й порохам!» —/ «Не будь ніколи раю...»* (В. Вовк). Для прочитання й авторизації, персоналізації таких цитат культурний досвід потрібен, а для ідентифікації як «чужого» слова — ні.

Про те, що дистанціювання цитати від авторського викладу — свідоме, свідчать не тільки графічні маркери (лапки, шрифтові виділення), а й інші текстові або епітекстові показники. Передусім це увідні формули *слова написані, як співається..., як сказано...[у пісні, у думі], як сказав поет..., так співав та ін.*: *В чоловіка на саях казна-що у крисані./ Вікна, двері забиті і слова написані:/ «Ах не лѣпо ль вамѣ, братѣ, дати миру изгою./ Васъ познавъ. оу него же бродеръшафѣт съ собою»* (Н. Федорак); *Сахно Черняк: А далі ж як той піший-пішаниця?!* *Томиленко: Та як, ішов. Як сказано у думі:/ «І побило його в полі три недолі,/ Одно — безвіддя./ Друге — безхліб'я./ Третє — бездоріжжя»* (Л. Костенко); *А хто так співав, як він./ Садок вишневий коло хати* (Д. Білоус). Такі формули — своєрідний спосіб поетичної атрибуції цитати й відмежування «свого» слова від «чужого». Пор. також епітети *відомий, вічне, якийсь* тощо, які при відсутності вказівок на авторство чи належність до джерела теж можуть бути квалі-

фіковані як ситуативні маркери цитатності: *Твої ліси обдерті і прямі,/ Твій слід зів'яв, на порох перекутий,/ Здається, вічне «бути чи не бути»/ Тобою стало у тобі самім* (Н. Федорак); *Ми винувато опустили очі/ (внизу блищала сіль і горобці):/ нічого, крім якогось «ще не вмерла...»/ не підказали віщі небеса,/ повільно замерзаючи в калюжі* (Н. Федорак).

Різновидом узагальненої формули як сказав поет... вважаємо конструкції, в яких родову номінацію поет конкретизують імена, прізвища, псевдоніми (*Тарас, Кобзар, Каменярь, Гамсун* та ін.). Пор.: [степ] *плинув важко, впертий і безмірний,/ Мов хвилі, гнав важкоколосий лан./ Й тоді ставала майже намацальна/ Тарасова метафора могутня/ Про «вітру неокраєне крило»* (Є. Маланюк); *Мицна, лунка блакить з фаянсу,/ Та павутиння смертний сон/ Снує блаженний безрук трансу./ Й про «першу ніч залізу» Гамсун/ Диктує сонцю в унісон* (Є. Маланюк).

Також продуктивним засобом текстової атрибуції цитати є синхронне / суміжне з нею вживання назв творів, збірок тощо: *На столику лежав «Кобзар», розкритий,/ Де саме «шелестить пожовкле листя»* (Є. Маланюк); *я стою при цьому світлі,/ Не можу істини збагнуть:/ Та ж він просив у «Заповіті»/ Незлим і тихим пом'януть* (Г. Чубач). Із погляду психології сприймання такі вживання цитати у точному, графічно виділеному відтворенні і з додатковою вказівкою на джерело або / і автора — ідеальний стилістичний формат для ідентифікації й адекватного прочитання і цитати, й метатексту загалом.

Варто відзначити, що у дослівному відтворенні найчастіше реінтретуються:

а) фольклорні цитати: *перекидом,/ колесом,/ вистрибом/ вибігали діти надвір./ Топтали бузковий верес,/ трусили на голови хвоц./ Здіймали страшенний вереск,/ ласкаво просили дощ:/ «Йди, йди, дощику!./ Зварим тобі борщику./ Зварим тобі борщику./ В полив'янім горщику?..»* (Л. Костенко); *А в пивниці — дим куриться!/ Ходить ходором пивниця./ Пропивають Божі діти/ сіряки, шапки і свити:/ «Я на бабу гріш не трачу./ Продам бабу — куплю клячу,/ Кляча здохне, шкуру злуплю./ А за шкуру — дівку куплю!»* (І. Жиленко); *О, не ридайте голосно, брати!/ О, не збудіте квітки і дитини./ Хай сплять і посміха-*

ють ся кризь сон,/ поки вага страшної домовини/ розчавить нас і вчавить у бетон./ **«Ой, біда тій часці, часці-небозі,/ що вивела часняток при битій дорозі...»**/ Ой, вивела часняток, щоб літали вічно,/ бо нема де сісти, бо нема де стать./ В чужім краї, в чужім домі при свічі кигичу (І. Жиленко);

б) фрагменти поезій Т. Шевченка: *Бодай принаймні відсвітом косим/ Упало б щастячко на сліпоту і неміч/ **Отих рабів німих*** (М. Вінграновський); *А лиходіїв треба знати,/ Русь-Україну захищати/ **І на оновленій землі/ Достойно господарювати*** (Т. Коновальчук); *Припухлі розтулила ти уста./ **І день іде, і ніч іде, і голо...*** (В. Герасим'юк); *То ж скільки треба в пільмі недавній/ Терпіти кару, як злу негоду./ В убогій книжечці захаявній/ Носить надії свого народу./ **І сині гори, й Дніпрові шати, І садок вишневий, що біля хати*** (А. Малишко); *А ось поруч — усміх, ласка, мати/ **І садок вишневий коло хати.*** (Є. Маланок); ***Все, що снилось-говорилось,/ Не відходило в минуле.../ Вперше їх уста зустрілись./ Очі в очі зазирали*** (М. Рильський);

в) висловлення, які референціюють до різножанрових сакральних текстів — Святого письма, богослужінь, акафістів, молитов тощо: ***«Величаєм тя, живодавче Христе, плотію хрестившагося в водах йорданських...»***/ *І загуло. Аж стало тісно/ в садах і повітках ноженят поганським* (І. Жиленко); *Єлисавета в ясному уборі/ Лілеї рвала: пахоці — кадило./ **«Благословенна в жонах ти, Маріє»*** (В. Вовк); *Я виходжу і тихо молюсь,/ і тепліє з молитви серце./ Боже, я тебе не боюсь./ Знаю: ти милосерден./ **«Він очеретини надломленої не доломить/ і гнота тліючого не загасить...»*** (І. Жиленко); *Впізнаватимеш кожен прожилок/ на листках і кожну ягоду, і піцинку,/ бо всьому є своя назва,/ **яко на землі, так і на небі...*** (Ю. Андрухович).

Основні функції точних цитат у сучасній поетичній мові — діалогізаційна, програмувально-текстовірна та ідентифікаційна.

Як відомо, з погляду інтертекстуальності *цитата* — це основний засіб актуалізації попередніх знань і реалізації такої концептуальної комунікативної ознаки художнього тексту, як *діалогічність*. Репрезентація діалогічності через цитату у

поетичному тексті відбувається у двох аспектах — *власне діалогічність* (моделювання діалогів, мовних партій ліричних героїв із залученням «чужого слова») та *інтертекстуальна діалогічність* (встановлення рекурсивних відношень тексту з універсумом вербальної і невербальної культури).

Власне діалогічну функцію найвиразніше простежуємо у ліричних діалогах, у яких точні графічно виділені і невиділені цитати є компонентами висловлень ліричних героїв або ж складниками діалогізованих ліричних ситуацій. Пор.: Інквізитор: *То лиш слова, Джордано! / «Спочатку було Слово!» / Воно безсмертне...* (О. Бердник); *Відрине кров і грозовий розряд / отерпне в ділі, як в дерево. / **Каїне, Каїне, де твій брат?** / (Справді, а де бо він?..)* (О. Забужко); *Слабли могутніх сили. Декого вже скосило. / Того — перекосило, той догоряв красиво. / «Що нам той градус, братики?! / Борько! Володько! Мусенько! / **Не поганьбімо матері / землі Руської!**» / Ревом відважне слово зустріло земляцтво* (І. Жиленко).

Інтеграцію точної цитати у мову ліричних героїв здійснюють лексеми, пов'язані з називанням, відтворенням процесу говоріння, висловлення, тобто ті, які маркують різноманітні ситуації спілкування і пов'язані з моделюванням поетичних діалогів. Зокрема це:

- дієслова *казати, просити, вигукувати, повторювати, молитися*, пор.: *А люди / Із теплим серцем, без огуди, / Якщо заслужиш ти сама, / То понесуть тебе до бою / І скажуть чесно: / **В ній нема зерна неправди за собою*** (А. Малишко); *Ох, я не Фауст. Я тільки жінка. / **Я не скажу: «Хвилино, спинись!»** / Хвилино, будь! Лише не хвилиною, / а цілим життям — хвилію і тривожж!* / *Аж поки мене понесуть із калиною / туди... ну, звідки... Тоді вже що ж..* (Л. Костенко); *Хоч отак. Хоч під мечем. А все ж — / ти живеш... / Виглядаєш ластівку із вирію [...] **Простиш: «Зоре моя вечірняя, зійди над горою!»** / **Зоре моя вечірняя, останняя, вірняя, во ім'я твоє, во славу твоєї вроди** — / сонце життя мого хай не заходить!* (І. Жиленко); *душа які ще бурі виявить, / Коли **повторює** весь час: / — **Не люблю життя мені у Києві, / Не обновляючи меча*** (Є. Маланюк); *І **молиться: «Прости їм, Боже, / Не відають-бо, що творять, / мої нащадки вже не схожі / ні на людей, ні на звірят*** (І. Жиленко).

• іменники *голос, слова, напис*: *Та над століття, над повінь лиха,/ Могутній голос говорить стиха:/ — Нічого, брате, я не звикаюсь./ Караюсь./ Мучуся.../ Але не каюсь!* (А. Малишко); *Це вже було колись. Горіли/ фіранки, палахтіла синь./ І голос: «Радуйся, Маріє!/ Гряде в віках твій гарний син!»* (І. Жиленко); *Змінялися тупі сатрапи,/ Котився Ваг під спів століть,/ І лиш на скелі римський напис/ Стояв навіки, як стоїть:/ «Звитязтвом зморені колони/ Тут спочивали в сяйві слав./ Constans legatus legionis/ Сей напис вибити казав»* (Є. Маланюк).

Численні ліричні діалоги у сучасній поетичній мові містять народнописенні цитати. Природно, що їх входження у метатекст пов'язане з дієсловами із диференційною семою 'спів' — *співати, наспівувати, завуркотіти* (у значенні 'ніжно, лагідно, тихо заспівати, заговорити'), *колядувати* та їх контекстними синонімами *дзвеніти, плакати*: *Над заснулим літом/ спочиває пісня./ Її тепліше з нами,/ зраненій стернею./ Голосочок мами/ горнеться до неї./ Голосочок тужний/ і дзвенить, і плаче:/ «Ой не шуми, луже,/ зелений байраче...»* (П. Перебийніс); *Співала дівка, немов сказалась,/ На злість Роману і Марусині:/ «Я шавлію пересію,/ руту пересаджу,/ таки свого миленького/ к собі перенаджу./ Я шавлію пересію,/ руту пересмичу,/ а до себе миленького/ таки перекличу!»* (І. Жиленко); *О невмирущість світла і тепла!/ О вічна нестаріюча жіночість!/ Схиливши чисте знамено чола,/ вона завуркотіла над синочком:/ «Коло млина, коло броду/ два голуби пили воду./ Вони пили, вуркотіли,/ ізнялися — полетіли./ Крилечками стрепенули,/ про кохання пом'янули...»* (І. Жиленко); *Зійшла в мою душу радість./ В очі сумні загляда./ Сніг і Різдвяна Звізда [...] «Свята ніч, тиха ніч!/ Гей, утри сльози з віч./ Бо Син Божий йде до нас,/ цілий світ любов'ю спас./ Свята ніч, тиха ніч!»/ Крізь сльози блакитні,/ крізь срібноквітуче скло,/ дивлюсь: колядують діти./ Над кожним — срібне крило* (І. Жиленко). Цей тип цитатного текстотворення — ідіостильова норма поетичної мови І. Жиленко.

У контекстному зв'язку з дієсловами на позначення розумово-інтелектуальної діяльності (*уявляти, згадувати, пригадувати, читати, вичитувати*) цитата входить в авторське висловлення як вербалізований фрагмент знання, культурно-

го досвіду. Пор.: *Моя весна. Моя, моя Земля. — / Яке ж залізне серце муку стерпить:/ Отут, в недужих мріях увлять,/ Як «в кінці греблі шумлять верби»* (Є. Маланюк, «Одна пісня»); *Вечір вишитий зірками./ Сидимо під рушниками./ Квітне вишня-подоланка./ Титоньки у вишиванках./ Я між ними вичитую:/ «Зоре моя вечірняя...»/ Над мою душею,/ над листком «Кобзаря»/ захід сяє вишнево./ Тиша. Вечір. Зоря.* (П. Перебийніс, «Кобзарєва зоря»), *пригадуєш:/ «Вербо рясна, відчинися, Ганна-панна йде»?/ Відчиняється — / і входиш у казку* (І. Калинець). Особливість таких контекстів визначає те, що цитата, як правило, узгоджена із заголовком або епіграфом, у якому є пряма і опосередкована вказівка на джерело цитування, автора тощо.

Скорельованість цитати в епітексті (заголовок, епіграф) та метатексті визначає ще одну важливу функцію цитувань у поетичній мові — *програмувально-текстотвірну*.

Програмувально-текстотвірний потенціал точні цитати реалізують передусім у позиції заголовка або епіграфа. Зв'язок таких цитат з основним текстом твору — різномірний:

- семантичний (заголовок та епіграф сконденсують основну ідею поетичного твору і налаштовують на певний тип сприймання, оцінювання тощо). Наприклад, назва вірша Л. Костенко «Перш, ніж півень запіє...» — дослівна цитатія пророцтва Ісуса Христа про відречення апостола Петра. Виведений у позицію заголовка і згодом повторений у метатексті, біблійний вислів виформовує інтертекстуальне поле, «скеровуючи» апперцептивну свідомість читача до конкретних фрагментів прецедентного тексту Нового Завіту (*Петро відрікається Ісуса*, Іван, 18:15—18; *Петро вдруге і втретє відрікається Ісуса*, Іван, 18:25—27);

- композиційний — уперше вжита в заголовку чи епіграфі цитата кількаразово повторюється у тексті як наскрізне лейтмотивне висловлення. Так, узята із поеми Т. Шевченка «Марія» цитата *Все упованіє моє/ На тебе, мій пресвітлий раю...* у дослівному відтворенні шестикратно повторюється рефреном у поемі І. Калинця «Акафіст до Богородиці із Красова». Також зафіксовано окремі приклади, коли та сама цитата, вжита спочатку в заголовку, а згодом в останньому рядку, вибудовує своєрідну рамкову структуру вірша. Зокрема, це індивідуальна текстотворна норма Є. Маланюка («Одна пісня», «Паннонські етюди»);

• версифікаційний — точна цитата є віршовим рядком, її ритмомелодика узгоджена з версифікаційним малюнком мета-тексту: *Пробачте деяку нервозність,/ Несконструйованість думок, — / Пишу по роках сліз і крові,/ Що напроорокував пророк:/ «Присплять, лукаві, і в огні/її, окрадену збудять!» — / Прогаяли великі дні/ Скалічені й маленькі люди,/ Заслинили в ганьбу і бруд/ Велику віру — й на руїнах/ Отарою мандрує люд,/ Що мав зродити Україну* (С. Маланюк).

Ідентифікаційна функція точних цитат пов'язана з їх уживанням як маркерів авторського ідіостилю. Передусім це показано для поезій-присвят, віршів, написаних до роковин того чи того письменника. У цьому разі цитатними знаками найчастіше виступають заголовки відомих творів чи збірок: *Сад божественних пісень.../ в собі ношу* (І. Калинець); *Давно життя минуло старосвітське/ І зник з землі Глитай, або же Павук,/ Та знов, мов крила, мільйони рук/ Стрічають плеском ім'я — Кропивницький./* (М. Рильський, «Пам'яті М. Л. Кропивницького»); *Стоптані перли, зів'ялі листки/ Волали його перехресні стежки.../ Зрадила доля мужицького сина!..* (М. Вороний, «Пам'яті І. Франка»).

Ідентифікаторами ідіостилю є також відтворені у форматі точної цитати висловлення, що стали афористичними, але у суспільній мовно-культурній свідомості зберігають зв'язок з іменем автора. Пор.: *Так жив мудрець, без лестощів і прав,/ І грішний світ ловив, та не спіймав/ його душі, повитої нуждою.* (А. Малишко, «Не поклонивсь оздобі»); *Поете мій! Клятвою гордо клянусь слова ці знаменом нести до загину, слова ці вишневі з запечених вуст: «Любіть Україну! Любіть Україну!..»* (І. Драч); *Прокинувся. І перо виводить ядом спраги:/ «Народе без пуття, без честі, без поваги»* (С. Маланюк, «Куліш»; пор. у вірші П. Куліша «До рідного народу»: *Народе без пуття, без честі і поваги,/ Без правди у завітах предків диких,/ Ти, що постав з безумної одваги/ Гірких п'яниць та розбишак великих!*).

Така ідентифікаційна функція цитати у поетичному тексті співвідносна з функцією цитати у жанрі рецензії, зразках літературної критики тощо: *В тих оповіданнях ви бачите самого Франка — Франка-борця, який не криє своїх симпатій і анти-*

патій, борця, що часом перемагає в нім артиста. Бо «лиш боротись — значить жити!» (М. Коцюбинський, «Іван Франко»).

У корпусі цитат як функціонально-стилістичних кодів словесної культури точні цитати вирізняють кілька диференційних параметрів. Передусім це миттєва ідентифікація цитати як «чужого» слова завдяки її дослівному відтворенню, а також графічному виділенню. Функціональну специфіку точної цитати визначає її вживання як компонента діалогів та здатність виступати маркером, ідентифікатором авторського ідіостилу.

Галина Вокальчук

ПОЕТ БЕЗРАЗКОВОСТІ (НЕОЛОГІЯ МИХАЙЛЯ СЕМЕНКА В КОНТЕКСТІ СЛОВОТВОРЧОЇ ПРАКТИКИ ПОЕТІВ 20—30-Х РОКІВ ХХ ст.)

2012 року українська громадськість відзначила 120-річчя від дня народження і 75-річчя від дня трагічної загибелі лідера вітчизняного футуризму, «поета безразковості» Михайля Семенка. Поет не лише прагнув писати, але й писав по-новому — у футуристських маніфестах, літературно-критичних статтях, поетичних творах він декларував це право митця як життєву необхідність в умовах розвитку нового мистецтва, напр.: *Я хочу кожен день/ все слів нових...* («Я хочу», 12.03.1914); *Я — нічий, поет світових слів* («Патагонія», 1917); *Мій девіз — несталість і несподіваність; Я остроїв поезію в стрій,/ ні разу не надіваний* («Я іду», 1919); *Я — безразковості поет* («Поет», 1919) та ін.

Унікальне для української поезії словесне експериментаторство М. Семенка позначалося не лише на оновленні лексичних засобів, а й виконувало роль потужного психолінгвального стимулу до мовотворчості (і насамперед «словоконструювання») для однодумців поета — Гео Шкурупія, О. Слісаренка, В. Десняка, М. Терещенка, В. Вера, А. Чужого, М. Бажана та ін.,